

Олександр Мартиненко
(Чернівці)

РЕЛІГІЯ, САКРАЛЬНЕ І МЕЖІ УТИЛІТАРНОГО РОЗУМУ В КОНЦЕПЦІЇ ЖОРЖА БАТАЯ

У статті досліджується теорія релігії Ж. Батая в контексті проблеми сакрального, жертвоприношення та меж утилітарного розуму. Актуальність теми зумовлена потребою переосмислення релігії не лише як системи вірувань або соціального інституту, а як форми досвіду, що виявляє обмеженість редукції людського буття до користі, продуктивності й накопичення. Метою статті є реконструкція основних елементів батаївської теорії релігії та з'ясування її критичного потенціалу щодо утилітарної моделі раціональності. Методологічну основу дослідження становлять історико-філософський, герменевтичний, компаративний і концептуально-аналітичний підходи. У результаті обґрунтовано, що опозиція профанного і сакрального у Ж. Батая пов'язана з розрізненням світу речей і досвіду інтимності, жертвоприношення постає як вилучення речі зі світу користі, а концепція загальної економії поглиблює критику продуктивізму й накопичення. Доведено, що релігія у Ж. Батая може бути прочитана як форма критики редукції буття до утилітарного порядку.

Ключові слова: Жорж Батай, релігія, сакральне, жертвоприношення, утилітарний розум, редукція, профанне.

The article examines G. Bataille's theory of religion in the context of the problem of the sacred, sacrifice, and the limits of utilitarian reason. The relevance of the topic is determined by the need to reconsider religion not only as a system of beliefs or a social institution, but also as a form of experience that reveals the limits of reducing human existence to utility, productivity, and accumulation. The aim of the article is to reconstruct the main elements of Bataille's theory of religion and to clarify its critical potential in relation to the utilitarian model of rationality. The methodological basis of the study includes historical-philosophical, hermeneutic, comparative, and conceptual-analytical approaches. The results show that Bataille's opposition between the profane and the sacred is connected with the distinction between the world of things and the experience of intimacy; sacrifice appears as the removal of a thing from the sphere of utility; and the concept of general economy deepens the critique of productivism and accumulation. The article argues that religion in Bataille's thought may be interpreted as a critique of the reduction of being to a utilitarian order.

Key words: Georges Bataille, religion, sacred, sacrifice, utilitarian reason, reduction, profane.

Актуальність проблеми Аналіз релігії Ж. Батаєм показує, що сакральне не можна звести ані до класичного релігієзнавчого опису вірувань і культових практик, ані до соціологічного пояснення релігії як інституту, що виконує інтегративні, нормативні або компенсаторні функції. Релігія постає у нього способом виявлення меж профанного світу, де буття підпорядковується логіці речі, праці, користі, накопичення і функціонального розрахунку¹. Тому звернення до його теорії релігії є актуальним для осмислення форм раціональності, що визначають модерне розуміння людини, суспільства та культури.

У «Теорії релігії» Ж. Батай розглядає релігію як феномен, пов'язаний із розривом між іманентністю живого буття та профанним порядком предметного світу. Людський світ формується

¹ Bataille G. Theory of Religion / translated by R. Hurley. New York : Zone Books, 1989.

через появу знаряддя, об'єкта, праці й корисності². У «Проклятій частці» цей мотив отримує економічне обґрунтування: Ж. Батай зміщує фокус із виробництва на витрату, розглядаючи економіку в перспективі руху енергії, надлишку й неминучої трати³. Отже, сакральне у нього не просто «надприродне» або «іраціональне» – воно позначає сферу досвіду, яка не може бути остаточно включена в порядок речей.

У нашому попередньому дослідженні було здійснено загальну реконструкцію теорії релігії Ж. Батая з акцентом на співвідношенні профанного й сакрального світів, жертвоприношенні, економії трати та проблемі «Великої катастрофи»⁴. У цій статті зазначена проблематика розглядається в іншому **актуальному** теоретичному фокусі – релігія аналізується як спосіб проблематизації профанного порядку речей і пов'язаної з ним редукції людського буття до користі, продуктивності й накопичення.

Ступінь дослідження. В різні часи проблему, означену в статті розглядали А. Сьоренс, Л. Гребезцін, Ф. Сміт, Ф. Штоль, Г. Юберт, М. Мисс.

Сучасні дослідження засвідчують продуктивність його теорії релігії, жертвоприношення і загальної економії. А. Сьоренсен, до прикладу, розглядає батаївську загальну економію (general economy) у зв'язку з політичною економією, показуючи, що вона охоплює не лише господарські процеси, а й проблему енергії, бажання, надлишку, суспільства й політичної організації⁵. Л. Требежнік підкреслює значення поглядів Ж. Батая для сучасного осмислення проблематики жертвності, трансгресії і сакрального⁶. Ф. Сміт і Ф. Штолль ще далі розширюють поняття жертвоприношення, тлумачачи його як неутилітарну витрату грошей, енергії, пристрасті, уваги й зусилля⁷. Водночас у цьому є певна надлишковість, що послаблює цінність їх аналізу.

Попри наявність досліджень, присвячених сакральному, жертвоприношенню, трансгресії та загальній економії у філософії Ж. Батая⁸ **недостатньо артикульованим** залишається питання про те, в яких межах батаївська теорія релігії постає критикою утилітарного розуму. **Метою статті** є реконструкція основних елементів теорії релігії Ж. Батая та з'ясування того, яким чином ця теорія виявляє межі утилітарного розуму через проблематику сакрального, жертвоприношення і непродуктивної трати⁹. **Методологічну основу дослідження** становлять історико-філософський, герменевтичний, компаративний і концептуально-аналітичний підходи.

Виклад основного матеріалу. Яким же є *профанне і сакральне у структурі батаївської теорії релігії*. Вихідним пунктом теорії релігії Ж. Батая є не традиційне питання про походження віри в надприродне і не опис релігії як окремого соціального інституту. Ж. Батай починає з антропологічно-онтологічного розрізнення, яке передує власне релігійним формам – з відмінності

² Там само.

³ Bataille G. The Accursed Share: An Essay on General Economy. Vol. I. Consumption / translated by R. Hurley. New York : Zone Books, 1988.

⁴ Мартиненко О. П. Теорія релігії Жоржа Батая. *Релігія та Соціум* [Міжнародний часопис]. 2012. № 2 (8). С. 24-30.

⁵ Sørensen A. On a Universal Scale: Economy in Bataille's General Economy. *Philosophy & Social Criticism*. 2012. Vol. 38, № 2. P. 169-197. DOI: <https://doi.org/10.1177/0191453711427256>.

⁶ Trebežnik L. «The Remedy for a World Without Transcendence»: Georges Bataille on Sacrifice and the Theology of Transgression. *Open Theology*. 2024. Vol. 10, № 1. Article 20240016. P. 1-11. DOI: <https://doi.org/10.1515/oph-2024-0016>.

⁷ Smith P., Stoll F. A Maximal Understanding of Sacrifice: Bataille, Richard Wagner, Pilgrimage and the Bayreuth Festival. *Religions*. 2021. Vol. 12, № 1. Article 48. P. 1-15. DOI: <https://doi.org/10.3390/rel12010048>.

⁸ Smith P., Stoll F. A Maximal Understanding of Sacrifice: Bataille, Richard Wagner, Pilgrimage and the Bayreuth Festival. *Religions*. 2021. Vol. 12, № 1. Article 48. P. 1-15. DOI: <https://doi.org/10.3390/rel12010048>; Sørensen A. On a Universal Scale: Economy in Bataille's General Economy. *Philosophy & Social Criticism*. 2012. Vol. 38, № 2. P. 169-197. DOI: <https://doi.org/10.1177/0191453711427256>; Trebežnik L. «The Remedy for a World Without Transcendence»: Georges Bataille on Sacrifice and the Theology of Transgression. *Open Theology*. 2024. Vol. 10, № 1. Article 20240016. P. 1-11. DOI: <https://doi.org/10.1515/oph-2024-0016>.

⁹ Bataille G. The Accursed Share: An Essay on General Economy. Vol. I. Consumption / translated by R. Hurley. New York : Zone Books, 1988; Bataille G. Theory of Religion / translated by R. Hurley. New York : Zone Books, 1989.

між іманентністю живого буття та профанним світом речей. У цьому сенсі релігія у Ж. Батая виникає як відповідь на розрив, що вже відбувся в людському способі існування.

У «Теорії релігії» філософ формулює цей вихідний пункт через аналіз тваринності. Його цікавить не біологічний опис тварини, а спосіб буття, в якому ще немає відокремленого предметного світу, тривалої перспективи користі й дистанції між суб'єктом та об'єктом. Саме тому він пише: «тваринність є безпосередністю або іманентністю»¹⁰. Тварина не перебуває перед світом як перед сукупністю об'єктів, що мають бути використані, збережені, привласнені або включені в майбутній проєкт. Тому Ж. Батай і вдається до метафори: «кожна тварина перебуває у світі, як вода у воді»¹¹.

Ця метафора принципова для розуміння опозиції сакрального і профанного. Тваринність позначає стан невідокремленості, у якому ще не сформовано те, що можна назвати світом речей. Відповідно, сакральне у Ж. Батая не є зовнішньою надбудовою над уже готовим людським світом. Воно пов'язане з пам'яттю про втрачену іманентність – із тим виміром буття, який не може бути повністю схоплений у категоріях користі, предметності й раціонального контролю. Це розрізнення, раніше окреслене через опозицію «потаємного» і профанного світів¹², у цьому дослідженні проблема розглядається глибше – як розрізнення двох режимів відношення до світу.

Перехід до людського стану у Ж. Батая пов'язаний із появою знаряддя. Воно відкриває можливість дії, спрямованої на результат, але водночас вводить у буття зовнішність, посередництво й підпорядкування теперішнього моменту майбутній меті. Річ, вважає він, починає існувати не сама по собі, а через придатність до свого використання. Ж. Батай зазначає: «розвинене знаряддя є зародковою формою не-Я»¹³. Там, де з'являється знаряддя, виникає предметна дистанція. А там, де виникає предметна дистанція, буття вже не переживається як безпосередня іманентність.

Саме тому профанний світ у Ж. Батая є не просто «світським» простором, відмінним від релігійного. Профанне – це порядок речей, у якому буття набуває форми об'єкта, засобу, власності, функції, ресурсу. Річ стає зрозумілою настільки, наскільки вона може бути використана. Її сенс визначається не теперішньою повнотою, а майбутнім результатом. Праця створює предметну культуру, забезпечує виживання й розвиток, але водночас закріплює розрив між людиною і втраченим порядком іманентності.

У цьому контексті релігія може бути зрозуміла як спроба повернення до інтимності, втраченої в порядку речей. Ж. Батай не розуміє це повернення як просте відновлення попереднього стану – людина не може знову стати твариною і не може скасувати світ праці, мови, предметності й соціального порядку. Релігія не усуває профанне, а працює на межі профанного і сакрального. У «Проклятій частці» Ж. Батай прямо пов'язує релігійний пошук із прагненням «повернути інтимність»¹⁴. Проте ця інтимність у релігії постає у суперечливій формі – як те, що має бути відкрите через зовнішні предмети, символи, ритуали й образи, тобто через світ речей.

Звідси впливає подвійність природи сакрального. З одного боку, сакральне вказує на порядок, протилежний профанному: на безпосередність, інтимність, втрату межі, досвід непідпорядкованості корисності. З іншого боку, воно не може з'явитися інакше, ніж у межах людського світу, тобто через обряд, заборону, жертву, святкову витрату, сакральний предмет або сакралізовану істоту. Саме тому сакральне у Ж. Батая ніколи не є чистою ідеальністю: воно

¹⁰ Bataille G. *Theory of Religion* / translated by R. Hurley. New York : Zone Books, 1989. P. 17.

¹¹ Там само, с. 19.

¹² Мартиненко О. П. Теорія релігії Жоржа Батая. *Релігія та Соціум* [Міжнародний часопис]. 2012. № 2 (8). С. 24-30.

¹³ Bataille G. *Theory of Religion* / translated by R. Hurley. New York : Zone Books, 1989. P. 27

¹⁴ Bataille G. *The Accursed Share: An Essay on General Economy*. Vol. I. *Consumption* / translated by R. Hurley. New York : Zone Books, 1988. P. 129.

пов'язане з матеріальністю, тілесністю, смертю, насильством, афектом і тратою. На відміну від раціоналізованих форм релігії, які прагнуть очистити сакральне від небезпечного й надлишкового, Ж. Батай наполягає на його неоднозначності¹⁵.

Така інтерпретація дозволяє уникнути двох спрощень. Перше полягало б у тому, щоб бачити в батаївській теорії лише ностальгію за архаїкою. Однак архаїчні сюжети важливі тому, що в них виразніше, ніж у модерному профанному світі, виявляється несумісність сакрального з логікою користі. Друге спрощення полягало б у тому, щоб ототожнити сакральне лише з релігійним інститутом або догматичною вірою. Для Ж. Батая сакральне ширше за інституційну релігію: воно позначає межовий вимір буття, який може бути інституціоналізований, але ніколи не вичерпується інституцією¹⁶.

Отже, базова опозиція профанного і сакрального у Ж. Батая має не лише релігієзнавче, а й філософсько-антропологічне значення. Профанне відповідає світові речей, праці, користі, тривалості й проєкту. Сакральне пов'язане з іманентністю, інтимністю, втратою предметної дистанції та виходом за межі утилітарного порядку. Саме тому жертва стає центральним механізмом переходу від речі до сакрального, від користі до трати, від профанного порядку до досвіду його межі.

Яку ж роль виконує жертвоприношення як вилучення речі зі світу користі. Якщо опозиція профанного і сакрального у Ж. Батая задає загальну структуру його теорії релігії, то жертвоприношення є механізмом, через який ця опозиція набуває ритуальної, тілесної та соціальної конкретності. Його сенс полягає в тому, що воно розриває зв'язок між істотою або предметом і їхньою утилітарною функцією. Жертва вилучається зі світу користі, а тому перестає бути лише річчю, ресурсом, власністю або засобом.

У цьому сенсі жертвоприношення є дією, протилежною до профанного виробництва. Якщо праця створює річ, надає їй функціонального значення і включає її в порядок використання, то жертва руйнує саме цю функціональну визначеність. Ж. Батай формулює це так: «Жертвоприношення повертає сакральному світові те, що рабське використання принизило, зробило профанним»¹⁷. Жертвоприношення не додає до речі нового сенсу, а знімає з неї печатку користі. Воно повертає її в інший порядок, де значущість визначається не придатністю до використання, а здатністю відкривати зв'язок із сакральним.

Саме тому жертва у Ж. Батая має антипредметний характер. Предмет у профанному світі існує як те, що можна використати, зберегти, обміняти, накопичити або підпорядкувати меті. Жертва втрачає цей статус. У попередній нашій реконструкції цей момент було сформульовано через тезу, що жертвоприношення є актом знищення речі, протилежним акту створення предмета¹⁸. Тепер цю нашу тезу доцільно дещо уточнити: жертвоприношення є не простим руйнуванням, а символічно й ритуально організованим вилученням із порядку користі.

Це вилучення не обов'язково означає повне фізичне знищення. Суттєвим є не сам факт матеріальної ліквідації, а скасування утилітарного відношення. Саме тому Ж. Батай зазначає: «Знищення є найкращим способом заперечення утилітарного відношення»¹⁹. Якщо предмет був включений у світ корисності, то жертвоприношення виводить його з цього світу, робить його непридатним для звичайного споживання, обміну або накопичення.

¹⁵ Pawlett W. The Sacred, Heterology and Transparency: Between Bataille and Baudrillard. *Theory, Culture & Society*. 2018. Vol. 35, № 4-5. P. 175-191. DOI: <https://doi.org/10.1177/0263276418769729>.

¹⁶ Pawlett W. Georges Bataille: The Sacred and Society. London ; New York : Routledge, 2015. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203078587>.

¹⁷ Bataille G. The Accursed Share: An Essay on General Economy. Vol. I. Consumption / translated by R. Hurley. New York : Zone Books, 1988. P. 55.

¹⁸ Мартиненко О. П. Теорія релігії Жоржа Батая. *Релігія та Соціум* [Міжнародний часопис]. 2012. № 2 (8). С. 24-30.

¹⁹ Bataille G. The Accursed Share: An Essay on General Economy. Vol. I. Consumption / translated by R. Hurley. New York : Zone Books, 1988. P. 56.

Людське жертвоприношення особливо виразно демонструє межу профанного порядку. У ній людина може бути зведена до функції працівника, воїна, раба, власності або носія певного статусу. Раб як власність уже є людиною, перетвореною на річ – його праця має корисність, а його тіло включене в порядок володіння. Принесення раба в жертву не просто ліквідує його як ресурс, а демонструє межу того самого процесу «опредметнення людини».

Л. Требежник слушно підкреслює, що для Ж. Батая жертвоприношення не можна зрозуміти в логіці обмеженої економіки (*restricted economy*), де будь-яка витрата має бути виправдана очікуваним результатом. Жертва пов'язана з горизонтом надлишку, витрати й неможливості повного контролю над рухом життя²⁰. Саме тому жертвоприношення не є ритуальним еквівалентом обміну. Воно не працює за принципом «я даю, щоб отримати», а виходить за межі взаємності, розрахунку і гарантії повернення.

Сакральне не додається до жертви як зовнішній символічний статус – воно виникає через акт вилучення з профанного порядку. Поки тварина, рослина або людина включені в систему користі, вони належать до світу речей. Коли ця корисність ритуально заперечується, відкривається можливість іншого типу значущості. Тому жертвоприношення не є випадковим елементом релігії, а виявляє її центральну напругу – релігійний акт повинен скористатися річчю для того, щоб вивести її за межі користі.

У цьому полягає внутрішній парадокс жертвоприношення. Воно здійснюється у профанному світі, але спрямоване проти такого способу відношення до буття. Воно потребує речі, жертви, ритуального місця, спільноти, правил і символів, тобто певної організації. Але мета цієї організації полягає не в продуктивному результаті, а в руйнуванні продуктивної логіки. Жертвоприношення є впорядкованою формою виходу за межі порядку. Через це воно містить момент насильства, однак це насильство має ритуальний сенс – повернути втрачену інтимність, яку світ праці й користі зробив недоступною.

Л. Требежник наголошує, що жертвоприношення у Ж. Батая пов'язане зі спробою «відновити втрачену безпосередність»²¹. Якщо профанний світ виникає через втрату безпосередньої іманентності, то жертвоприношення є не раціональним способом її відновлення, а драматичною і завжди неповною спробою доторкнутися до неї. Людина не може остаточно скасувати світ речей. Однак вона може створити ритуальну ситуацію, в якій цей світ втрачає свою очевидність і абсолютність.

Жертвоприношення має також комунікативно-соціальний вимір. Жертва стає місцем, через яке та чи та спільнота зустрічається з тим, що перевищує її профанний порядок. Саме тому у Ж. Батая жертвоприношення пов'язане зі святом, надлишком, тривогою, афектом і колективним досвідом. Ф. Сміт і Ф. Штольц говорять про «неутилітарні витрати грошей, енергії, пристрасті й зусилля»²², однак у батаївській логіці жертва важлива саме як розрив із порядком користі.

Отже, жертвоприношення у структурі батаївської теорії релігії виконує функцію переходу від профанного до сакрального. Воно вилучає річ зі світу користі, заперечує її утилітарний статус і відкриває можливість досвіду, що не зводиться до праці, функції, накопичення або раціонального розрахунку.

Чим же є економія трати і межі утилітарного розуму? Жертвоприношення у Ж. Батая не є ізольованим релігійним феноменом. Його значення розкривається лише в ширшій перспективі загальної економії, у межах якої вихідним пунктом аналізу стає не дефіцит, продуктивність і накопичення, а надлишок, витрата й неможливість остаточного підпорядкування

²⁰ Trebežnik L. «The Remedy for a World Without Transcendence»: Georges Bataille on Sacrifice and the Theology of Transgression. *Open Theology*. 2024. Vol. 10, № 1. Article 20240016. P. 1-11. DOI: <https://doi.org/10.1515/opth-2024-0016>.

²¹ Там само, С. 9.

²² Smith P., Stoll F. A Maximal Understanding of Sacrifice: Bataille, Richard Wagner, Pilgrimage and the Bayreuth Festival. *Religions*. 2021. Vol. 12, № 1. Article 48. P. 1-15. DOI: <https://doi.org/10.3390/rel12010048>. P. 1.

життя логіці користі. Якщо жертвоприношення є ритуальним вилученням речі зі світу користності, то загальна економія є спробою мислити сам світ як простір надлишку, який не може бути повністю перетворений на засіб росту.

У «Проклятій частці» Ж. Батай протиставляє загальну економію обмеженому економічному мисленню, яке виходить із потреби, нестачі, розрахунку, продуктивності та раціонального використання ресурсів. Загальна економія, навпаки, розглядає цю діяльність у ширшому горизонті руху енергії, де принциповим є не лише виробництво, а й неминуча витрата. Ж. Батай формулює одну зі своїх центральних тез так: «Живий організм ... зазвичай отримує більше енергії, ніж потрібно для підтримання життя; надлишкова енергія (багатство) може бути використана для росту системи ... якщо система більше не може рости ... вона необхідно має бути втрачена без прибутку; вона має бути втрачена – добровільно чи ні, славно або катастрофічно»²³. Надлишок тут є не випадковим порушенням економічної норми, а фундаментальною характеристикою живого буття.

Ж. Батай змінює оптику економічного мислення. Утилітарний розум виходить із припущення, що ресурси мають бути збережені, продуктивно використані, інвестовані або перетворені на майбутній приріст. Витрата в такій логіці постає або як інвестиція, або як помилка, або як втрата, яку потрібно компенсувати. Натомість Ж. Батай показує, що існує така витрата, яка не може бути повернута у форму прибутку. Вона не служить іншій меті, не підпорядковується росту системи й не може бути остаточно раціоналізована як безумовно корисна.

Ж. Батай вказує, що економічна наука, зосереджена на окремих операціях і обмежених цілях, не бере до уваги ширший рух енергії: «Економічна наука лише узагальнює ізольовану ситуацію; вона обмежує свій предмет операціями, здійснюваними з огляду на обмежену мету – мету економічної людини»²⁴. Тут критика спрямована не проти економічного аналізу як такого, а проти його претензії бути універсальною моделлю людського буття.

Цей момент дозволяє перейти від жертвоприношення до ширшої критики утилітарної раціональності. Жертвоприношення показує, як окрема річ, істота або цінність вилучається з профанного порядку користі. Загальна економія показує, що така логіка вилучення відповідає глибшій структурі життя. Надлишок має бути витрачений – проблема не в тому, чи відбудеться трата, а в тому, якою буде її форма. Вона може бути ритуальною, святковою, символічною, естетичною, соціально організованою, але може набувати й *катастрофічного* характеру.

Мотив «Великої катастрофи», який у попередньому нашому дослідженні розглядався через економію трати та проблему надлишкової енергії²⁵, доцільно інтерпретувати не як буквальный прогноз цивілізаційної загибелі, а як філософську модель межі суспільства, що не здатне символічно, соціально або політично працювати з надлишком. Катастрофа в такій перспективі постає як форма неусвідомленої або некерованої витрати.

А. Сьоренсен наголошує, що батаївське поняття економіки не збігається зі звичайним економічним значенням – обмежена економіка є лише частковим режимом мислення, тоді як загальна економія охоплює ширший рух енергії, життя, бажання і соціальних форм²⁶. Дослідник показує, що вона розгортається одночасно у макрореспективі універсального руху енергії та в мікрореспективі бажання й внутрішнього досвіду²⁷. Водночас ця концепція містить

²³ Bataille G. *The Accursed Share: An Essay on General Economy*. Vol. I. Consumption / translated by R. Hurley. New York : Zone Books, 1988. P. 21.

²⁴ Bataille G. *The Accursed Share: An Essay on General Economy*. Vol. I. Consumption / translated by R. Hurley. New York : Zone Books, 1988. P. 22-23.

²⁵ Мартиненко О. П. Теорія релігії Жоржа Батая. Релігія та Соціум [Міжнародний часопис]. 2012. № 2 (8). С. 24-30.

²⁶ Sørensen A. On a Universal Scale: Economy in Bataille's General Economy. *Philosophy & Social Criticism*. 2012. Vol. 38, № 2. P. 169-197. DOI: <https://doi.org/10.1177/0191453711427256>.

²⁷ Там само.

«серйозні апорії» і не може безпосередньо становити теоретичну основу нової загальної політичної економії²⁸.

Із цієї перспективи релігія отримує нове значення. Вона постає не лише як система вірувань або інституційний культ, а як історична форма організації надлишку й трати. Жертвоприношення, як символічний прадавній акт, свято, культ, паломництво, сакральна розкіш або монументальна архітектура можуть бути прочитані як способи виведення певної частини багатства, енергії, часу або людської уваги за межі прямої користі. У цьому сенсі релігійні практики не просто «марнують» ресурси з погляду раціональної економіки, вони відкривають простір значущості, який не може бути зведений до продуктивності.

Цей зв'язок між релігією, жертвою, як символічним актом і загальною економією підтверджується і в сучасних інтерпретаціях. Л. Требежник підкреслює, що для Ж. Батая жертвоприношення слід розуміти в контексті космологічного мислення або економіки, оскільки воно є «марнотратним споживанням матерії та енергії»²⁹. Дослідник наголошує, що фундаментальною проблемою для життя й людства є не нестача, а її протилежність – «надмірність і розкіш». Отже, на ритуальному рівні надлишок вилучається через жертву, а на ширшому економічному рівні він виявляє межі самого принципу корисності.

У цьому дослідженні утилітарний розум не слід розуміти як хибний у тому чи тому прикладі його застосування. Він необхідний для праці, техніки, організації господарства, підтримання життя й соціального порядку. Проблема виникає тоді, коли він починає претендувати на універсальність і визначати всі форми людського досвіду через користь, ефективність, функцію та продуктивність. Ж. Батай показує, що існують виміри буття, які не можуть бути зрозумілі в цій логіці: смерть, жертва, свято, екстаз, розкіш, дар, еротизм, сакральний страх, досвід інтимності тощо.

Отже, економія трати у Ж. Батая – це не побічний мотив його філософії, а необхідне продовження логіки теорії релігії. Профанний світ речей створює порядок корисності, а жертвоприношення локально розриває цей порядок. Що стосується загальної економії, то вона показує, що сама структура життя містить надлишок, який не може бути остаточно поглинутий ростом. Саме тому батаївська теорія релігії слід розуміти передусім як критику утилітарного розуму.

Як же постає Релігія як критика редукації буття до користі? Розгляд профанного і сакрального, жертвоприношення та загальної економії дозволяє перейти до узагальнювальної тези: у філософії Ж. Батая релігія постає не лише як система вірувань, культових практик або соціальних інститутів, а як спосіб виявлення меж утилітарного порядку буття. Профанний світ формує порядок речей, праці, користі й тривалості. Жертвоприношення локально розриває цей порядок, а загальна економія показує, що сама структура життя містить надлишок, який не може бути повністю перетворений на продуктивний ресурс.

Ця теза потребує уточнення, оскільки Ж. Батай легко проковує однобічне прочитання. Його інтерес до жертвоприношення, смерті, трансгресії, свята і розкоші може створити враження, ніби йдеться про естетизацію архаїчного насильства або ностальгію за домодерними формами сакрального. Таке враження не позбавлене підстав, але воно є недостатнім. Ж. Батай звертається до архаїки не як до моделі, яку можна відновити, а як до граничного матеріалу, що показує приховану для модерного утилітарного світу тезу – людське буття не вичерпується працею, обміном, накопиченням і корисністю³⁰.

²⁸ Там само, Р. 169.

²⁹ Trebežnik L. «The Remedy for a World Without Transcendence»: Georges Bataille on Sacrifice and the Theology of Transgression. *Open Theology*. 2024. Vol. 10, № 1. Article 20240016. P. 1-11. DOI: <https://doi.org/10.1515/opth-2024-0016>. P. 2.

³⁰ Trebežnik L. «The Remedy for a World Without Transcendence»: Georges Bataille on Sacrifice and the Theology of Transgression. *Open Theology*. 2024. Vol. 10, № 1. Article 20240016. P. 1-11. DOI: <https://doi.org/10.1515/opth-2024-0016>.

Особливо виразно це видно в тому, як Ж. Батай пов'язує релігію з інтимністю. Інтимність означає такий вимір буття, який не може бути повністю об'єктивований, використаний або перетворений на річ. Саме тому Ж. Батай формулює принципову межу пізнання: «Інтимність є межею ясної свідомості; ясна свідомість не може ясно і виразно знати нічого про інтимність, окрім модифікацій речей, пов'язаних із нею»³¹. Утилітарний розум працює там, де можна відокремити об'єкт, визначити його функцію, встановити мету й оцінити результат. Інтимність же позначає те, що вислизає від такої операції.

Саме тому релігія у Ж. Батая перебуває в парадоксальному становищі. З одного боку, вона прагне повернути людині зв'язок із утраченим порядком інтимності. З іншого боку, вона змушена діяти через речі, що вже належать профанному світові. У «Проклятій частці» Ж. Батай зазначає: «Жертвоприношення може лише поставити сакральну річ. Сакральна річ екстеріоризує інтимність: вона робить видимим зовні те, що насправді є всередині»³². Отже, релігія не ліквідує суперечність між інтимністю і річчю, а робить її видимою.

У дюркгаймівській традиції класичним джерелом осмислення жертвоприношення залишається праця Г. Юбера і М. Мосса, однак саме Ф. Сміт і Ф. Штолль намагаються радикально розширити це поняття для потреб сучасної культурної соціології³³. Такий підхід є продуктивним для аналізу сучасних культурних практик, однак він потребує обмеження – якщо поняття жертвоприношення застосовувати до будь-якої інтенсивної або емоційно значущої витрати, воно втрачає власний філософський сенс.

Аналогічна обережність, думаємо ми, потрібна і щодо загальної економії. А. Сьоренсен переконливо показує, що вона не може бути безпосередньо перетворена на повноцінну політичну або економічну програму³⁴. Проте це не скасовує її діагностичної сили – вона дає змогу побачити надлишок, неутілітарну витрату і зв'язок продуктивності з потенціалом руйнування.

Релігія у Ж. Батая, як ми бачимо, не може бути зведена лише до компенсаторної функції. Вона не просто заспокоює людину перед смертю, не лише інтегрує спільноту і не тільки легітимує моральний порядок. У багатьох релігійних формах справді присутні компенсація, інтеграція й нормативність, але вони не вичерпують суті релігійного. Релігія значуща насамперед тому, зауважимо, що відкриває досвід, який не вписується в порядок корисності. Вона пов'язана з тим, що не може бути повністю використане, прораховане, збережене або перетворене на ресурс.

Критика утилітарного розуму у Ж. Батая не є критикою розуму взагалі. Вона спрямована проти редуційного типу раціональності, який визнає значущим лише те, що може бути використане, збережене, примножене або включене в продуктивний процес. Ж. Батай показує, що сам розум інколи стикається з межею там, де предметом стають інтимність, смерть, жертва, сакральний страх, свято, трата. Ці феномени не є позбавленими смислу, вони просто не піддаються повному перекладу на мову корисності.

Отже, теорія релігії Ж. Батая є значущою не лише як маргінальний варіант філософії сакрального. У такому фокусі переосмислюється попередньо реконструйована структура понять: профанне, сакральне, жертвоприношення, економія трати і «Велика катастрофа»³⁵. Актуальність Ж. Батая полягає в тому, що він дозволяє поставити питання про межі культури, яка намагається мислити людину переважно через користь, ефективність і накопичення. Релігія у Ж. Батая не пропонує простого виходу з цієї проблеми; вона радше показує, що профанний світ

³¹ Bataille G. *Theory of Religion* / translated by R. Hurley. New York : Zone Books, 1989. P. 99.

³² Bataille G. *The Accursed Share: An Essay on General Economy. Vol. I. Consumption* / translated by R. Hurley. New York : Zone Books, 1988. P. 189.

³³ Smith P., Stoll F. A Maximal Understanding of Sacrifice: Bataille, Richard Wagner, Pilgrimage and the Bayreuth Festival. *Religions*. 2021. Vol. 12, № 1. Article 48. P. 1-15. DOI: <https://doi.org/10.3390/rel12010048>.

³⁴ Sørensen A. On a Universal Scale: Economy in Bataille's General Economy. *Philosophy & Social Criticism*. 2012. Vol. 38, № 2. P. 169-197. DOI: <https://doi.org/10.1177/0191453711427256>.

³⁵ Мартиненко О. П. Теорія релігії Жоржа Батая. *Релігія та Соціум* [Міжнародний часопис]. 2012. № 2 (8). С. 24-30.

необхідний, але недостатній, а утилітарна форма розуму не здатна охопити повноту людського досвіду.

Висновки. Теорія релігії Ж. Батая не можна зводити до неklasичної концепції походження або функціонування релігії. Її філософське значення в тім, що релігія постає способом виявлення меж профанного світу, організованого навколо речі, праці, користі, продуктивності й накопичення.

Вихідною для цієї концепції є опозиція профанного і сакрального. Профанне у Ж. Батая пов'язане зі світом речей, знарядь, функцій і відкладеної корисності, тоді як сакральне вказує на досвід іманентності, інтимності та виходу за межі предметної дистанції. Тому сакральне не слід розуміти лише як «надприродне» або як елемент інституційної релігії – у батаївській перспективі воно позначає межовий вимір людського буття.

Жертвоприношення у цій структурі є не просто архаїчним ритуалом, а способом вилучення речі, істоти або цінності зі світу користі. Воно розриває зв'язок між жертвуваним і його утилітарною функцією, переводячи його у сферу сакрального. Саме тому жертвоприношення у Ж. Батая має не тільки релігієзнавче, а й філософсько-антропологічне значення.

Концепція загальної економії поглиблює цю логіку, виводячи її за межі окремого ритуального акту. Ж. Батай показує, що життя визначається не лише дефіцитом, потребою і продуктивним використанням ресурсів, а й надлишком, який не завжди може бути поглинутий ростом і тому мусить бути витрачений. Звідси теза про обмеженість утилітарного розуму.

Водночас теорію Ж. Батая не слід тлумачити як апологію архаїчного насильства або програму повернення до домодерних форм сакрального. Її значення полягає в діагностиці втрати, яку породжує профанний порядок речей.

Отже, теорія релігії Ж. Батая може бути прочитана як критика редуції буття до користі. Релігія у цій перспективі постає як форма виявлення того, що людське існування не може бути остаточно описане через працю, обмін, накопичення, виробництво і контроль.

Перспективним напрямом подальших досліджень, враховуючи малодослідженість проблеми є зіставлення батаївського розуміння сакрального з постсекулярними концепціями релігії як ресурсами критики редуціоністських моделей раціональності.

Список використаної літератури

1. Мартиненко О. П. Теорія релігії Жоржа Батая. *Релігія та Соціум* [Міжнародний часопис]. 2012. № 2 (8). С. 24-30.
2. Bataille G. *The Accursed Share: An Essay on General Economy*. Vol. I. Consumption / translated by R. Hurley. New York : Zone Books, 1988. 126 p.
3. Bataille G. *Theory of Religion* / translated by R. Hurley. New York : Zone Books, 1989. 197 p.
4. Pawlett W. *Georges Bataille: The Sacred and Society*. London ; New York : Routledge, 2015. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203078587>.
5. Pawlett W. The Sacred, Heterology and Transparency: Between Bataille and Baudrillard. *Theory, Culture & Society*. 2018. Vol. 35, № 4-5. P. 175-191. DOI: <https://doi.org/10.1177/0263276418769729>.
6. Smith P., Stoll F. A Maximal Understanding of Sacrifice: Bataille, Richard Wagner, Pilgrimage and the Bayreuth Festival. *Religions*. 2021. Vol. 12, № 1. Article 48. P. 1-15. DOI: <https://doi.org/10.3390/rel12010048>.
7. Sørensen A. On a Universal Scale: Economy in Bataille's General Economy. *Philosophy & Social Criticism*. 2012. Vol. 38, № 2. P. 169-197. DOI: <https://doi.org/10.1177/0191453711427256>.
8. Trebežnik L. «The Remedy for a World Without Transcendence»: Georges Bataille on Sacrifice and the Theology of Transgression. *Open Theology*. 2024. Vol. 10, № 1. Article 20240016. P. 1-11. DOI: <https://doi.org/10.1515/oph-2024-0016>

References

1. Bataille, G. (1988). *The accursed share: An essay on general economy: Volume I: Consumption* (R. Hurley, Trans.). Zone Books. [Ukrainian].

2. Bataille, G. (1989). *Theory of religion* (R. Hurley, Trans.). Zone Books. Original work published 1973. [English].
3. Martynenko, O. P. (2012). Teoriia religii Zhorzha Bataia [Georges Bataille's theory of religion]. *Relihiia ta Sotsium*. 2(8), 24-30. [Ukrainian].
4. Pawlett, W. (2015). *Georges Bataille: The sacred and society*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203078587>. [English].
5. Pawlett, W. (2018). The sacred, heterology and transparency: Between Bataille and Baudrillard. *Theory, Culture & Society*, 35(4-5), 175-191. <https://doi.org/10.1177/0263276418769729>. [English].
6. Smith, P., & Stoll, F. (2021). A maximal understanding of sacrifice: Bataille, Richard Wagner, pilgrimage and the Bayreuth Festival. *Religions*, 12(1), Article 48. <https://doi.org/10.3390/rel12010048>. [English].
7. Sørensen, A. (2012). On a universal scale: Economy in Bataille's general economy. *Philosophy & Social Criticism*, 38(2), 169-197. <https://doi.org/10.1177/0191453711427256>. [English].
8. Trebežnik, L. (2024). "The remedy for a world without transcendence": Georges Bataille on sacrifice and the theology of transgression. *Open Theology*, 10(1), Article 20240016. <https://doi.org/10.1515/opth-2024-0016>. [Trebežnik].

Прийнято 03.05.2026.

Рекомендовано до друку 04.05.2026.

Опубліковано: 08.06.2026